

Urednik in posredniška funkcija v literarnem sistemu

Marijan Dovič

ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Ljubljana, Slovenija
marijan.dovic@zrc-sazu.si

Razprava obravnava vlogo knjižnega urednika kot ključno posredniško funkcijo v literarnem sistemu. Začrtati skuša kompleksno omrežje dejavnikov oziroma omejitev, ki vplivajo na urednikovo literarnoposredniško delovanje. Podrobneje so obravnavane tri skupine takšnih dejavnikov: ekonomski, politično-ideološki in mreženjski

Ključne besede: literarni sistem / literarno posredništvo / založništvo / knjižni trg / urednik / uredniška politika

UDK 808.2

V prispevku se bomo osredotočili na funkcijo urednika in podrobneje zarisali omrežje dejavnikov, ki vplivajo na njegovo literarnoposredniško delovanje. Za takšno osredotočenje imamo dovolj dobre razloge. Na splošno je v literarni vedi vloga posrednikov – ne le urednikov, temveč vseh, ki ob avtorjih sodelujejo v zapletenem večfaznem procesu knjižne proizvodnje (tiskarji, stavci, lektorji in korektorji, založniki, knjižničarji, distributerji, tržniki ...) – podcenjena ali sploh neupoštevana tako glede njihovega prispevka h končni podobi posameznih besedil¹ kot glede njihove kompleksne vloge pri oblikovanju celotnega spektra čtiva, ki je v določeni zgodovinski situaciji na voljo različnim skupinam bralcev. Kolikor nameoma ostajamo v dobi prevlade tiskane knjige kot osrednjega materialnega nosilca miselnih vsebin, je mogoče reči, da so posredniki odločilno sooblikovali zalogo *idej v obtoku* – in sicer tako znotraj nacionalnih literarnih polj kot v mednarodni izmenjavi (prim. St Clair, *The Reading Nation*, Chartier).

V sodobnih literarnih sistemih, ki so se v procesu splošne družbene diferenciacije postopoma oblikovali predvsem od 18. in 19. stoletja naprej, osrednji posredniški položaj brez dvoma pripada uredniku (prim. Dovič, *Slovenski pisatelj*, in Schmidt).² Urednik se s te plati kaže kot nekakšen vratar (gatekeeper): njegovo funkcijo je mogoče razumeti kot vstopni filter, ki pa nikakor ni le indiferentno sito. Urednik namreč že od začetka usmerja avtorjevo kreativnost, določi zadnjo verzijo teksta, oblikuje strategijo iz-

daje, politiko promocije in prodaje in podobno (Glas 386). Hkrati z aktom pripustitve neko delo oziroma avtorja že tudi določi, ga obremeni s konotacijami in mu pripenja od njega neodvisne identitetne plasti (de Nooy 514). To velja še zlasti za knjižnega urednika: dostopne študije kažejo, da je vloga revij kot medija za literarna besedila pretežno tranzitorna. Res je, da večina novih avtorjev najprej prodre v revijah – torej so revije pomemben vstopni kanal za nova imena – toda hkrati večina avtorjev, ki začnejo literarno kariero v revijah, nikdar ne pride do samostojne knjige; brez (kontinuiranega) knjižnega opusa pa ni mogoča trajna akumulacija simbolnega ali ekonomskega kapitala (Verdaasdonk, »Literary Magazines« 230–231, prim. Janssen).

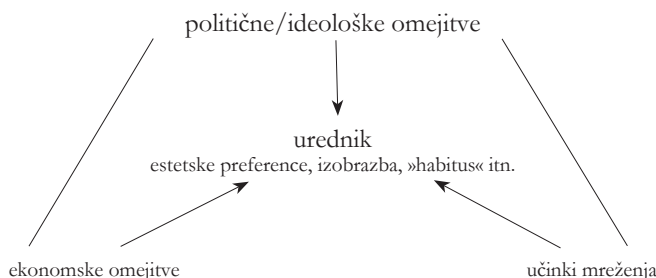
Razlogi za preučevanje funkcije literarnega urednika in njenih ekvivalentov v različnih zgodovinskih okoliščinah so potemtakem dovolj trdni; toda v teoretskem in metodološkem smislu je pot uhojena slabo. Tipične pritožbe raziskovalcev zadevajo pomanjkanje dokumentacije in podatkov, pa tudi zahtevnost njihove interpretacije v danem kontekstu. Le postopoma so se predvsem v literarni sociologiji – od klasične Escarpitove šole prek napredujočega interdisciplinarnega preučevanja zgodovine knjig ali politične ekonomije branja do najnovejših raziskav knjižnih trgov, ki so oprte na sodobne informacijske sisteme – oblikovala resnejša izhodišča za raziskovanje. Pionirsko delo na tem področju predstavljajo študije nizo-zemskega literarnega polja, ki jih je navdahnila Bourdieueva sociologija; s sistematičnim zbiranjem in interpretiranjem empiričnih podatkov so presegle teoretsko shematičnost in postavile solidne temelje za razmislek o literarnoposredniški vlogi.³

Urednik kot funkcija: dejavniki vpliva

Lik urednika se vsekakor vsiljuje kar sam od sebe, kadar se sprašujemo, *kdo izbere*. Vprašanje pa je seveda, ali je uredniška funkcija res toliko avtonomna, kot se utegne zdeti na prvi pogled, ali pa je ob *primarnem navdušenju* urednika nad nekim besedilom vendarle treba resno upoštevati tudi druge dejavnike. Zamislimo si torej figuro urednika literature, kakršno bi si mnogi udeleženci sodobnih literarnih sistemov predstavljali kot *idealno*. Motivi takšnega lika bi bili najverjetneje zamišljeni v skladu z logiko avtonomije – torej z zahtevo, bistveno za umetnostne sisteme, kot so se razvili v zadnjih stoletjih epohe tiska.⁴ Avtonomen urednik bi stremel k sledečemu: izbiral bi predvsem takšna dela – bodisi domače izvirne novitete ali prevode – ki bi izpolnjevala njegova pričakovanja o posebni literarni oziroma estetski kvaliteti.

Seveda vemo, da so v praksi takšna načela izpostavljena različnim vrstam omejitev, s katerimi se mora tradicionalni urednik kot odločevalec nenehno spoprijemati. Takšne omejitve je mogoče klasificirati na različne načine. Enega od njih prikazuje spodnja preglednica: v njej nastopajo *ekonomski*, *politično-ideološki* in *mreženski* tip omejitev.

Uredniška funkcija in njene omejitve

Ni treba poudarjati, da je v praksi omenjene tri skupine dejavnikov težko razločiti; zgornja shema torej v tem smislu ostaja pretežno teoretično-abstraktna. Posamezni dejavniki se prepletajo, mešajo in se na koncu nekako vedno povezujejo z ekonomskimi. Zato v nobenem trenutku – tudi kadar se ukvarjamo z drugimi oblikami omejitev – ne bi smeli pozabiti, da je uredniška funkcija vedno v presečišču z ekonomijo: proizvodnja knjig kot materialnih nosilcev intelektualnih vsebin ima svoje specifike, toda kot gospodarska panoga neogibno ostaja vpeta v družbeni red. V tem smislu mora vsako založniško podjetje na dolgi rok *uravnovežiti finančno poslovanje* (odhodki ne smejo presegati prihodkov – ne glede na to, ali so sredstva pridobljena s prodajo na prostem trgu, s pomočjo monopolov, subvencij, mecenov ali kako drugače). Zato mora tudi urednik težiti k *obranjanju stabilnosti*: s svojimi odločitvami ne sme ogroziti dolgoročnega obstoja založbe in s tem svojega lastnega položaja. To je skorajda aksiom, ki velja ne glede na stopnjo historične diferenciacije posredniških funkcij, velikost trga in druge parametre.

Upoštevati je treba tudi, da v knjižnem založništvu prodajni uspeh nikdar ni povsem predvidljiv: le manjše število naslovov prinaša večji dobiček, medtem ko preostali komajda pokrijejo finančni vložek ali pa niti tega ne. Zato je za stabilnost založb – toliko bolj tistih, ki izdajajo literaturo – zelo pomembna kontinuiteta opusov uveljavljenih avtorskih imen.⁵ Založbe stremijo k oblikovanju prepoznavne skupine »hišnih« avtorjev; bolj predvidljiva prodaja del iz repertoarja, ki nastaja na ta način, pa jim hkrati odpira več prostora za tveganje (Glas). Takšne praktične opazke

je potrdila tudi ena redkih sistematičnih raziskav literarnih založniških programov (Verdaasdonk, »The Influence«). Izkazalo se je, da sodobne nizozemske literarne založbe pod vplivom tržnega povpraševanja oblikujejo *strukturno podobne programe* s poudarkom na prozi in na delih domačih avtorjev.⁶ V središču programov so predvsem dela t.i. uspešnih avtorjev, iz katerih se oblikuje *železni repertoar* posamezne založbe.⁷ Na splošno sta jedro uspešnih avtorjev in kontinuiteta izdajanja bistvena za dolgoročni uspeh založbe, saj omogočata boljše načrtovanje in v končni fazi večjo drznost pri izdajanju inovativnih del. A če je povpraševanje tisto, ki založbe sili k unifikaciji – in ta ugotovitev niti ni presenetljiva – je morda bolj zanimiva ugotovitev Verdaasdonkove raziskave sledeča: trg založbe obenem spodbuja, da se hitro in sproti odzivajo na dejavnosti neposrednih panožnih konkurentov in oblikujejo program, ki bo prepoznaven in ga bo vendarle odlikovala neka razlika, neka *differentia specifica*, ki ga bo vzdignila iz monotonije strukturno podobnega.

Ekonomski dejavniki

Oglejmo si ekonomske dejavnike поблиže. V povsem liberalnem ekonomskem modelu je vsekakor odločilen *knjižni trg*. Povpraševanje bralcev oziroma kupcev, ki zares potegnejo denarnico iz žepa (vprašanje, ali bodo knjigo tudi brali, je s tega vidika nepomembno), bi bilo seveda v tem smislu edini merodajni okvir presoje uspešnosti uredniških odločitev. Pri tem je jasno, da so zgodovinski parametri posameznih tržnih okolij izrazito raznoliki in jih je treba upoštevati v vsakokratnem kontekstu. Takšni parametri so velikost trga, stopnja diferenciacije založniških in knjigotrških funkcij, prevladujoči tipi prodajnih kanalov (razvejenost in struktura knjigarniške mreže); tipi in diferenciacija založniških podjetij, potencialni doseg izdaj in povprečne naklade, prodajne cene, dinamika izdaj in cenovne politike (krivulja povpraševanja, morebitna socialna stratifikacija možnosti dostopa), oblike regulacije trgovanja s knjigami (na primer davčna politika, režim enotne cene knjige, subvencijski režimi), vloga zasebne ali javne mreže knjižnic,⁸ seveda pa tudi nakupovalne navade, izobrazba/pismenost potencialnih bralcev, dostopni informacijski sistemi in tako dalje. Vsi ti dejavniki so v zgodovini pomembno vplivali ne le na obnašanje bralcev, temveč tudi avtorjev in urednikov.

Izkazalo se je, da na sestavo ponudbe knjig v obtoku bistveno vplivajo tudi *proizvodne tehnike* in režimi *reguliranja intelektualne lastnine* (St Clair, »The Political Economy« 10–13). Ekonomika tiska in fizične omejitve nasploh so naddoločale naklado in obseg literarnih del (dolžino romanov ali pesniških

zbirk), neredko pa tudi njihov izbor.⁹ V zvezi z reguliranjem intelektualne lastnine pa velja, da gre sicer za politično-ideološko vprašanje, ki pa ima vsaj z vidika založnikov predvsem ekonomske implikacije (avtorske pravice), s tem pa tudi neposreden vpliv na uredniške odločitve.¹⁰ V tem smislu imajo ekonomsko razsežnost tako rekoč vsi dejavniki, ki izhajajo iz sfere politične regulacije: različni *subvencijski režimi*, načini obdavčitve, podpiranje posameznih segmentov knjižne verige, režimi javnega odkupovanja, knjižnične mreže (brezplačna javna izposoja) ipd.; vsem je skupno, da v večji ali manjši meri relativizirajo oziroma blažijo učinke zakona povpraševanja.

Pri razmisleku o ekonomskih dejavnikih je treba upoštevati še dejstvo, da je prostor uredniške avtonomije določen s širšim okvirom *organizacije založniškega podjetja*. V tem smislu nikakor ni vseeno, ali gre za založbo, ki je organizirana kot delniška družba in je kot taka zavezana anonimnim vlagateljem, ki jih zanima izključno profit, ali pa gre za drugače organizirano hišo, ki ji v ekonomskem smislu zadošča preživetje in obenem zasleduje drugačne družbene cilje. Kot je na primerih iz slovenske tranzicije pokazal Miha Kovač, je za prvi tip značilno, da prodajni sektor zelo omeji uredniški odločevalski prostor (Kovač, *Skrivno življenje knjig*). Razloge, da se to ne zgodi vedno in povsod, pa je seveda treba iskati v tistih dejavnikih, ki skušajo na tak ali drugačen način omejiti delovanje zgolj tržnih silnic. Oglejmo si jih torej nekoliko podrobneje.

Politični in ideološki dejavniki

Ko razmišljamo o političnih oziroma ideoloških omejitvah avtonomije uredniške presoje – in tu postavljamo ob stran predpostavko, da je prepustnost proizvodnje knjig »nevidni roki« trga brez ideoloških primesi – so gotovo najprej na vrsti *mehanizmi tekstualnega nadzora* oziroma cenzure (in pripadajoče samocenzure). Zgodovinsko zelo raznolike pojavnosti takšnega nadzora so se do skrajne mere zaostrole predvsem v totalitarnih režimih, ki so skušali vzpostaviti popoln nadzor nad kulturnim poljem, ki je bilo resno ogroženo v svoji avtonomiji in je zato razvijalo zanimive in raznolike opozicijske strategije.¹¹ V primerjavi z liberalnim tržnim režimom določajo avtoritarno regulirano literarno polje povsem drugi parametri: vloga trga je skoraj izničena ali vsaj temeljito omejena, značilna je centralizacija institucij, prevzem sredstev konsekracije, nenehni ideološki posegi, cenzura, birokratizacija pisateljskega dela in podobna sredstva (prim. Dović, »Totalitarna in post-totalitarna cenzura«, Neubauer). Odgovor na vprašanje, kdo izbere oziroma kdo urednikom »pomaga« izbirati, je v takšnih razmerah dovolj prosojen.

Načeloma je mogoče pritrditi ugotovitvi Sapirove, da je ločnica med liberalnimi oziroma demokratičnimi režimi na eni strani in totalitarizmi na drugi razmeroma ostra. V demokratičnih okoljih težnje po totalnem nadzoru ni več, kar pa ne pomeni, da so politični in ideološki dejavniki nujno potisnjeni povsem ob stran. Nasprotno, izkaže se, da so takšni dejavniki tudi v okoljih liberalnega trga od nekdaj v znatni meri krojili obnašanje posredniškega sektorja. Ena izmed možnosti vstopa takšnih dejavnikov je gotovo politizacija založništva, v kateri se aktualna politična razmerja preslikajo v kulturno polje: v tem primeru deklarirana nazorska usmeritev posamezne posredniške ustanove učinkuje kot pomemben dejavnik izbire.¹² Omenili smo tudi vpliv *avtorskoopravne regulative*. Gre za kompleksno in zahtevno vprašanje, ki je bilo od nekdaj predmet trenj in katerega raznolikih dimenzij se tu ni mogoče lotiti niti približno.¹³ Upoštevati pa je vseeno treba, da načini zakonodajne regulacije avtorstva neposredno vplivajo na ravnanja urednikov oziroma založnikov: naj v ilustracijo zadoščajo nešteti primeri izdajateljskih izbruhov, ki so – predvsem na večjih literarnih tržiščih – sledili izteku pravic za posamezna dela.¹⁴

Mimo omenjenega je politične dejavnike vpliva treba iskati predvsem v *regulacijskih politikah* knjižnega trga, ki običajno izhajajo iz določenih vrednostnih in ideoloških predpostavk. Na njihovi podlagi države izvajajo niz pasivnih ali aktivnih posegov v proizvodnjo knjig, ki zelo neposredno vplivajo na uredniške prakse in s tem tudi na knjižno ponudbo. Pogosta oblika takih politik so neposredne subvencije posameznim členom knjižne verige – avtorjem, prevajalcem, založnikom ali knjigarnarjem – pa seveda tudi sredstva, namenjena financiranju knjižnic. S te plati je na primer treba upoštevati deklarirane cilje in strukturo vsakokratnih razpisov, sestavo razpisnih komisij, mehanizme odločanja, obstoj morebitnih prioritetnih list, posebne programe in podobno. Šele iz celovite analize regulacijske politike je mogoče izluščiti, kaj so njeni vodilni motivi: je to ideološki nadzor, značilen za totalitarizme; gre morda za nacionalistične motive, katerih korenine segajo v čas konstituiranja nacionalnih kultur in nacionalnih držav; gre morda za prestiž ekspanzionistične kulturne politike, ki skuša delovati prek meja lastne kulture; ali pa gre v posameznih primerih za zasledovanje in promocijo vrednot in ideologij, kot so na primer strpnost, integracija manjšin, zaščita marginalnih družbenih skupin in podobno. Vse takšne motivacije strukturirajo podporne režime in s tem neposredno vplivajo na odločitve v posredniškem sektorju.¹⁵

V tem kontekstu velja posebno pozornost posvetiti tudi ideologiji *literarne avtonomije*, ki v znatni meri usmerja regulacijo sodobnih knjižnih trgov. Državni regulacijski mehanizmi so večinoma razumljeni kot nujen korektiv trgu in njegovim omejitvam – predvsem zato, ker naj bi trg pre-

več težil k uniformiranju produkcije. Intervencionistična politika se torej legitimira kot pomoč literarnemu polju, da zmore zadržati določeno stopnjo avtonomije glede na trg in njegovo inherentno težnjo po standardizaciji; s tem naj bi prispevala k bolj raznoliki in tudi bolj kakovostni ponudbi na »tržišču idej«.¹⁶

Sodobne intervencijske mehanizme je v veliki meri mogoče razlagati iz ide(ologi)e avtonomije umetnosti. Kljub temu pa je treba opozoriti na drugi pomemben ideološki steber, katerega pomen je še toliko večji v literarnih kulturah, ki so (ali se tako razumejo) »periferne«: gre za zamisel o odločilnem pomenu pisanega korpusa in še posebej literature za vzdrževanje jezikovne, s tem pa tudi *nacionalne identitete*. Šele od tod je mogoče razložiti ne le posebno skrb za literarno življenje malih jezikovnih skupnosti, temveč tudi pojav posrednikov, ki so svoje delo razumeli kot posebno narodno oziroma kulturno *poslanstvo*. Vanj so založniki in uredniki pogosto verjeli tako močno, da so izdajali knjige tržnemu polomu navkljub. Njihovih odločitev potemtakem ni motiviral gospodarski interes, temveč neka specifična kulturna »tiha predpostavka« (Kovač, *Skrivno življenje knjig*).

S te točke pa se že odstira tudi pogled na konflikt, zaradi katerega založništva vendarle ni mogoče obravnavati zgolj kot (nespecifično) gospodarsko panogo. Transzitorna lega v presečišču med svetom ekonomije in umetnostno oziroma duhovno sfero vzpostavlja založništvo kot torišče spora med dvema tipoma kapitala, *simbolnim* in *ekonomskim*; konflikta, ki je vpisan v jedro sodobnih umetnostnih oziroma kulturnih polj (gl. Bourdieuevo analizo v *The Rules of Art*). To je tudi razlog, da se je v založništvu oblikovalo polje »omejene produkcije« (restricted production), ki se namenoma skuša distancirati od trga in za merilo namesto okusa množice postavlja presojo enakovrednih kolegov (peers). Na ta način se tudi v založništvu reproducira ločnica med elitnim in trivialnim svetom: med svetom »kratkoročnega profita«, ki hkrati pomeni slovo od simbolnega kapitala, in svetom, ki se kratkoročno odpove profitu, da bi lahko investiral v zalogo del, ki bodo morebiti postala »klasična«; pridobljeni simbolni kapital pa se seveda na koncu seveda vendarle prevede tudi v ekonomskega.

Privlačnost teoretskega razlikovanja, ki ga je Bourdieu ponazoril s kontrastom med francoskima založbama Laffont in Minuit, je nesporna. Toda v praksi se je izkazalo, da ločnica ni tako ostra, kot se dozdeva na prvi pogled. Razmerje med »profitnim« in »neprofitnim« v založništvu je kompleksno, saj v praksi tudi komercialni založniki niso imuni na draži simbolnega kapitala (konec koncev se simbolni kapital včasih hitro prevede v ekonomskega – na primer po prejemu nagrade), medtem ko se mali založniki načeloma ne pritožujejo, če jim prodaja gre od rok že od začetka. Poleg tega smo že omenili, da so uspešnice pogosto finančna osnova za

bolj tvegane izdaje, stabilen in predvidljiv dotok dohodkov od prodaje železnega repertoarja ustaljenih piscev pa založnikom šele omogoča eksperimentiranje (prim. Sapiro in Verdaasdonk, »The Influence«). Mehanizirano rabo Bourdieuevega razlikovanja je v tem smislu kritiziral tudi Frank de Glas, ki je z empiričnim primerom pokazal, da ostre ločnice ni in da je slika, v kateri so na eni strani lovilci čistega dobička, ki uniformirajo produkcijo, na drugi pa tisti, ki si prizadevajo le za kakovost (simbolni kapital), pretirano poenostavljena. Ne glede na to pa se je mogoče strinjati z njim, da sta Bourdieuevi distinkcija med simbolnim in ekonomskim kapitalom ter analiza mehanizmov konsekracije bistveno pripomogla k razumevanju razmer v literarnih poljih.

Učinki mreženja

V polju, kjer kopičenje simbolnega kapitala igra tako pomembno vlogo, ne bi smeli spregledati učinkov *družabnih omrežij* (social networks). Ti učinki so razmeroma slabo raziskani, saj so omrežja doslej večinoma ostajala izven metodološkega horizonta literarne vede.¹⁷ Šele na podlagi diagramov konkretnih mreženjskih odnosov je mogoče podrobneje razložiti, kako se v določenih kulturnih situacijah vzpostavlja in distribuira simbolni kapital – toda raziskav na to temo je razmeroma malo, njihovi rezultati pa niso enoznačno prenosljivi v druga okolja.¹⁸

Vsekakor je mogoče tvegati hipotezo, da so učinki mreženja pomembnejši tedaj, ko se z različnimi oblikami regulacije vloga trga zmanjšuje. Takoj pa velja opozoriti tudi na splošno težnjo akterjev, da mreža – povezave med založniki, mediji, univerzami, žirijami, kulturno politiko – ostaja nekoliko *prikrita*. Založniki in uredniki so vsekakor nagnjeni k temu, da ustvarjajo sistematično omrežje povezav, v katerega prestižnem jedru se po možnosti nahajajo sami; poleg središčnosti (betweenness) in gostote povezav (density) si prizadevajo priti tudi v položaj veznega mostu do različnih skupin in klik; vse to jim omogoča lažje nadzorovanje »odmevov v medijih, bližnjih stikov s kritiki in člani literarnih komisij, zastopanje lastnih hiš v žirijah ipd.« (Sapiro 451).

Za urednike imajo seveda primaren pomen kakovostni stiki z *avtorji*. Simbolni kapital urednika se najprej odraža v sposobnosti vzdrževanja prijateljskih in včasih zelo osebnih vezi z avtorji, vse to pa pripomore k vzdrževanju stabilne avtorske skupine, ki je za preživetje založbe tako rekoč nujna (prim. Verdaasdonk, Glas). Središčni položaj v gostih omrežjih urednikom omogoča tudi hitro odkrivanje novih avtorskih potencialov.¹⁹ Ker založbe z izdajanjem prevodne literature večinoma delujejo kot mednaro-

dni kulturni posredniki, je za uspešno delovanje urednikov poleg obvladovanja »domačega terena« nujna tudi njihova vključenost v širša omrežja. V tem primeru ne gre toliko za neposredne odnose s tujimi avtorji kot za odnose bodisi s profesionalnimi literarnimi agenti ali pa s kulturnimi »izvidniki«, poznavalci posameznih literatur, ki so neredko tudi prevajalci v ciljne jezike. Ta mreža malih posrednikov in navdušenih iniciatorjev pogosto bistveno vpliva na uredniške izbire pri prevodih. Brez dvoma pa na takšne izbire vpliva tudi vpetost urednika v mednarodna združenja, v izmenjavo avtorjev na različnih festivalih in sejnih, v infrastrukturo mednarodnih nagrad in podobno. Na splošno je mogoče reči, da kakovostno urednikovo *mednarodno omrežje* močno širi prostor za uspešno prevodno politiko založbe, obenem pa odpira prostor tudi za etično vprašljive rabe odločevalske moči (vezana trgovina z avtorji ipd.).²⁰

Nadalje je vitalni interes urednika, da vzpostavlja več kot zgolj profesionalne stike s predstavniki *medijev*, še posebej s kulturnimi novinarji, recenzenti, kritiki ter radijskimi in televizijskimi uredniki in voditelji – toliko bolj v množičnih medijih, ki lahko odločilno prispevajo k promociji knjige.²¹ Podobno je urednik načeloma visoko motiviran za to, da si s pomočjo omrežja pridobi možnost vpliva na (netržne) medije konsekracije: komisije za podeljevanje nagrad, komisije za razdeljevanje subvencij, stanovska združenja, vodilne kritike in esejiste ter celo na univerzitetno humanistiko. S svojimi prizadevanji urednik utrjuje simbolni kapital in prestiž založbe, ki skuša uveljaviti kar se da močno in prepoznavno identiteto: še malo ni vseeno, ali gre za založbo, ki slovi kot odkriteljica novih avtorjev, izdajateljica klasikov, podpornica neke kakovostne smeri, ali se je drži sloves zgolj »dobičkarske« ipd. Simbolni kapital založbe močno konotira knjige avtorjev, ki izdajajo pod njeno blagovno znamko. Vloga urednika je tu ključna in pogosto njegovo lastno ime postaja tretji identitetni steber – poleg imena avtorja in imenu založbe – ki se ga lahko drži celo avreola (genialnega) selektorja. Ker dejavniki mreženja pomembno vplivajo na distribucijo simbolnega kapitala, potemtakem v veliki meri usmerjajo obnašanje posredniškega sektorja – in to velja tudi tedaj, ko ni mogoče dokazati njihovega neposrednega vpliva na posamezne uredniške odločitve.

Sklep

Opisani model lahko služi kot splošno izhodišče, s katerega se da bolje razložiti obnašanje, razvoj, pa tudi morebitne posebnosti in anomalije posredniškega sektorja v različnih zgodovinskih okoliščinah. V slovenskem primeru bi bilo tako mogoče razpravljati o razmeroma velikem pomenu, ki

so ga imele izpeljanke nacionalistične ideologije pri delovanju in organizaciji založništva – tako rekoč od začetka 19. stoletja pa vse do današnjih dni, ko modifikacije te ideologije še vedno pomembno sodoločajo reguliranje knjižnega trga – potem o vlogi komunistične ideologije in cenzure pri poskusu obvladovanja celotnega kulturnega polja, o večji ali manjši vlogi trga v posameznih obdobjih in podobno. Prav tako je z upoštevanjem treh skupin dejavnikov lažje razložiti razmere v sodobnem slovenskem literarnem sistemu, ki je v številnih potezah zelo specifičen.²² Na splošno se zdi, da je v njem vloga mehanizmov, ki naj bi korigirali trg, razmeroma močna, s tem pa se seveda izrazito krepi vpliv politično-ideoloških dejavnikov, pa tudi pomen tistih dejavnikov, ki smo jih poimenovali »učinki mreženja«. Analiza razmer v sodobnem slovenskem literarno-posredniškem sektorju bi torej poleg parametrov knjižnega trga morala upoštevati tudi ideologije, ki vplivajo na izbore različnih financerjev,²³ ter podrobno preučiti kompleksno prepletena socialna omrežja, ki usmerjajo razporejanje simbolnega kapitala in sredstev konsekracije. Na podlagi takšne analize bi bilo seveda smiselno razmisliti tudi o korekcijah regulacijske politike – predvsem v tistih segmentih, ki ne delujejo optimalno.

OPOMBE

¹ Vprašanje deleža tistih, ki jih zgodovinski pogled običajno »ne vidi«, je še posebej zanimivo z vidika teorije avtorstva (prim. Bennett, pa tudi Chartierjevo razpravo v tej številki).

² Tak osrednji položaj klasičnega urednika so šele v zadnjih letih omajale spremembe, ki jih je prinesla informacijskotehnološka revolucija (prim. Kovač, *Od katedrale do palačinke*, ter razpravi Schreierjeve in Vaupotiča v tej številki).

³ Dolgoročno sistematično opazovanje literarnega polja je bilo možno le ob institucionalni zaslombi oddelka za trženje in sociologijo knjig v Tilburgu (Marketing and Sociology of Books), tesno povezanega z delom Huga Verdaasdonka in z ugledno revijo *Poetics*, ki je od osemdesetih let prejšnjega stoletja objavila pomemben korpus empiričnih raziskav. Seveda je nizozemske ugotovitve mogoče v druge sisteme prenašati le z veliko mero previdnosti.

⁴ Avtonomne socialne sisteme razumemo kot tiste, ki (avtopoetično) proizvajajo in vzdržujejo lastne sistemske meje.

⁵ O neprecenljivem pomenu prepoznavne skupine hišnih avtorjev za založnike zgovorno pričajo tudi metaforična poimenovanja s področja konjereje (ang. *stable*, fr. *écurie*, srb. *ergela*).

⁶ V petih velikih nizozemskih založbah je v letih 1975–1980 močno prevladovala proza (73%) pred poezijo, esejistiko in dramatiko, bistveno več je bilo izdaj domačih avtorjev (65%), od prevodov pa so prevladovali veliki jeziki, še posebej angleščina (13%), za njo pa nemščina (5,9%) in francoščina (5,3%) (Verdaasdonk, »The Influence« 596).

⁷ V raziskavi so kot uspešni avtorji opredeljeni tisti, ki imajo objavljenih več del in so vsaj eno leto prinašali založbi več kot odstotek letnega prihodka (Verdaasdonk, »The Influence« 580). Pogosti izraz »backlist« pa je sicer mogoče prevajati kar kot katalog (založbe), v ožjem smislu pa lahko meri tudi na to, kar imenujemo »železni repertoar«.

⁸ Odličen primer je vloga zasebne komercialne verige knjižnic Mudie's in njen vpliv na založniške izbire, ki ga je opisal William St Clair (»Following Up« 725). Avtorji, ki jih je ta knjižnica zavrnila za množični odkup, so imeli bistveno slabše karijerne možnosti.

⁹ Kadar na primer neka tehnika zaradi težnje po maksimalni izrabi proizvodnih sredstev spodbuja tiskanje točno določenega števila izvodov nekega dela, s tem pomembno strukturira ponudbo. Po drugi strani pa visoki stroški prevoda (in tiska) zelo dolgih besedil urednike motivirajo k odločanju za krajša besedila.

¹⁰ O ekonomskih koreninah koncepta avtorskih pravic dovolj zgovorno priča njegov zgodovinski razvoj (prim. Bennett, Rose, Lessig in St Clair, »The Political Economy«).

¹¹ Mednje Sapirova šteje metaforične in alegorične izmike, ilegalno založništvo in objavljane v tujini. Strinjati se je mogoče, da je dolgi boj umetnosti proti cenzorski kontroli pomembno prispeval k oblikovanju temeljev avtonomije polja (Sapiro 499).

¹² Tako dobimo posredniške ustanove, ki se bolj ali manj očitno deklarirajo kot katoliške, konzervativne, liberalne, socialistične ipd. Nekateri primeri kažejo, da bi politizacija utegnila biti bolj izrazita pri revijah kot pri založbah in poleg tega vsaj deloma vezana na razvojne faze literarnega sistema (gl. Dovič, *Slovenski pisatelji*, pa tudi razpravo Andringe v tej številki). Vsekakor gre za zanimiv problem, ki je v primerjalnem in historičnem smislu še premalo raziskan.

¹³ To velja že od časov, ko sta Diderot ali Fichte premlevala razmejevanje »del« kot duhovne (virtualne) entitete od njegovih akcidenčnih, materialnih pojavnih oblik (debato je sprožil problem prenašanja lastninskih pravic v zvezi z delom – prim. Chartier 247–270) do današnjih polemik v zvezi s plagiatom in predlogi za drugačno urejanje tega vprašanja (prim. Lessig).

¹⁴ V tem smislu je St Clairova analogija s farmacevtsko in informacijsko-tehnološko industrijo povsem na mestu (»The Political Economy« 5).

¹⁵ V tem sklopu velja opozoriti na diskusije o morebitni ničelni stopnji obdavčitve knjige, ki je odmevala tudi pri nas. Zagovorniki ničelne stopnje izhajajo iz teze, da je obdavčitev knjige pravzaprav (nesmiselna) obdavčitev znanja.

¹⁶ Za skrajni primer deregulacije veljajo ZDA, kjer premočno prevladuje proizvodnja standardiziranih, klišejskih žanrov, medtem ko ostajajo poezija, dramatika in celo prevodna literatura (zaradi vstopnega stroška prevoda) povsem na obrobju (Sapiro 450).

¹⁷ Analiza družabnih mrež (social network analysis) se je razvila predvsem v empirični sociologiji in antropologiji. Posameznike razume kot vozlišča (nodes) v omrežjih medsebojnih vezi; zanima jo predvsem, kako struktura povezav vpliva na njihovo obnašanje in norme.

¹⁸ Wouter de Nooy in Frank de Glas sta na primer raziskovala, kako nizozemske založbe vzpostavljajo in vzdržujejo simbolni kapital, medtem ko je Susanne Janssen empirično preverila, kako avtorjeve vzporedne aktivnosti (poleg izdajanja knjig) vplivajo na možnosti njegovega uspeha, pri čemer se je pokazalo, da igrajo dejavniki mreženja pomembno vlogo. Njena analiza preuči tri skupine parametrov: neknjižne komunikacijske kanale (festivali, revije ...), refleksivne dejavnosti (izjave o sebi, polemike, intervjuji, kritike, eseji ...) in dvig socialnega kapitala. Za vse tri skupine, še posebej zadnjo, je ključno mreženje – zmožnost angažiranja vplivnih kolegov oziroma vzpostavitev vzajemnega priznavanja z založniki/uredniki, kritiki, podeljevalci subvencij, člani komisij za nagrade ipd. (Janssen 277–278).

¹⁹ V večjih založništvih, kjer je to mogoče, takšno vlogo sicer vse bolj prevzemajo specializirani literarni agenti.

²⁰ Takšna »trgovanja« so sicer pogosto predmet kavarniških diskusij med avtorji, kritiki in založniki, le redko pa so deležna bolj distancirane pisne obravnave.

²¹ Kot opaža Sapirova, moč množičnih medijev pri konsekraciji na splošno raste. Kratek čas njihove osredotočenosti pa poudarek z vsebine nujno prenaša na avtorja kot »zvezdo« (456).

²² V splošnem slovenski knjižni trg določajo sledeče poteze: relativna majhnost (približno dva milijona potencialnih bralcev), nizka stopnja diferenciacije založništva in knjigotrštva ob razmeroma velikem številu založnikov, visok delež neposredne prodaje knjig v primerjavi s prodajo po knjigarnah, velik pomen brezplačne izposoje v javnih knjižnicah v primerjavi s prodajo ter slabo razvit trg z mehкими platnicami. Medtem ko se število naslovov iz leta v leto konstantno povečuje (6358 knjig v letu 2008), povprečne naklade padajo. Segmentu izdajanja literature je s pomočjo različnih vzvodov najmanj podvržen neposrednemu povpraševanju trga. Delež literarnih naslovov v celotni produkciji je razmeroma visok (od blizu četrtine v letu 2004 je do leta 2008 padel na približno petino, tj. 1274 naslovov od skupno 6358 tega leta), vendar so naklade povprečno precej nižje. Žanrsko premočno prevladuje proza (63%) pred sorazmerno visokim številom pesniških izdaj (20%; vsi podatki se nanašajo na leto 2008). Zelo visok delež zavzema prevodna literatura (kar 44% oziroma 565 izmed 1274 naslovov); takšna »odprtost« v tujino je po eni strani posledica omejene proizvodnjske baze, po drugi pa ravno subvencij, ki izničijo vstopno stroškovno razliko. Kot drugod tudi v Sloveniji močno prevladujejo prevodi iz angleščine (55%), medtem ko ostali jeziki ne dosegajo 10% (gl. *Statistični letopis 2009* in Grile).

²³ Z vidika našega izhodiščnega vprašanja še malo ni vseeno, kako so organizirani razpisi in kako poteka delo (eksternih) specialističnih komisij, ki odločajo o podpori programom in projektom. To velja predvsem za razpise Javne agencije za knjigo (JAK), ki je najpomembnejši financer literarnih izdaj.

LITERATURA

- Bennett, Andrew. *The Author*. London, New York: Routledge, 2005.
- Bourdieu, Pierre. *The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field*. Prev. Susan Emanuel. Stanford: Stanford University Press, 2000.
- Chartier, Roger. *Pisanje in brisanje*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2008.
- Dovič, Marijan. *Slovenski pisatelji. Razvoj vloge literarnega proizvajalca v slovenskem literarnem sistemu*. Ljubljana: Založba ZRC, 2007.
- — —. »Totalitarna in post-totalitarna cenzura: od trde k mehki?« V: *Literatura in cenzura* (ur. Marijan Dovič). *Primerjalna književnost* 31 (2008, pos. št.): 9–20.
- Glas, Frank de. »Authors' Œuvres as the Backbone of Publishers' Lists: Studying the Literary Publishing House after Bourdieu.« *Poetics* 25 (1998): 379–397.
- Grile, Uroš. »Knjiga v presečišču javnega in zasebnega: primeri Francije, Finske, Hrvaške in Slovenije.« *Knjižnica* 50.4 (2006): 49–80.
- Janssen, Susanne. »Side-Roads to Success: The Effect of Sideline Activities on the Status of Writers.« *Poetics* 25.5 (1998): 265–280.
- Kovač, Miha. *Skrivno življenje knjig. Protislovja knjižnega založništva v Sloveniji v 20. stoletju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1999.
- — —. *Od katedrale do palačinke: Tisk, branje in znanje v digitalni družbi*. Ljubljana: Študentska založba, 2009.
- Lessig, Lawrence. *Svobodna kultura*. Prev. Polona Glavan. Ljubljana: Krtina, 2005.
- Neubauer, John. »Publishing and Censorship. Introduction.« V: Marcel Cornis-Pope, John Neubauer (ur.). *History of the Literary Cultures of East-Central Europe. Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*. Volume III: *The Making and Remaking of Literary Institutions*. Amsterdam: John Benjamins, 2004. 39–61.
- Nooy, Wouter de. »Social Networks and Classification in Literature.« *Poetics* 20.5–6 (1990): 507–537.

- Rose, Mark. *Authors and Owners: The Invention of Copyright*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993.
- Sapiro, Gisèle. »The Literary Field between the State and the Market.« *Poetics* 31.4–5 (2003): 441–464.
- Schmidt, Siegfried J. *Die Selbstorganisation des Sozialsystems Literatur im 18. Jahrhundert*. Frankfurt: Suhrkamp, 1989.
- St Clair, William. »Following Up the Reading Nation.« *The Cambridge History of the Book in Britain, vol. VI, 1830–1914*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. 704–735.
- – –. »The Political Economy of Reading.« <http://es.sas.ac.uk/Publications/johncoffin/stclair.pdf>. (Dostop 24. 6. 2009.)
- – –. *The Reading Nation in the Romantic Period*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Statistični letopis 2009*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, 2009. <http://www.stat.si/letopis/>. (Dostop 24. 6. 2009.)
- Verdaasdonk, Hugo. »The Influence of Certain Socio-Economic Factors on the Composition of the Literary Programs of Large Dutch Publishing Houses.« *Poetics* 14.6 (1985): 575–608.
- – –. »Literary Magazines as Media for Publishing Literary Texts.« *Poetics* 18.1–2 (1989): 215–232.